

სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტების
 ურთიერთობის ისტორიიდან

სალიტერატურო ენისა და დიალექტთა ურთიერთობის საკითხი მრავალჯერ ყოფილა სპეციალისტთა კვლევის საგანი სხვადასხვა თვალსაზრისით.

ერთი რამ საყოველთაოდ აღიარებულია: დიალექტური ლექსიკა არა მარტო სანდო საბუთია ენის ისტორიისათვის, არამედ სალიტერატურო ენის მასაზრდოებელი წყაროცაა, მიუხედავად იმისა, რომ სხვაობა სალიტერატურო ენისა და დიალექტებს შორის თანდათან მცირდება.

დიალექტური ლექსიკის ერთი ნაწილი უცვლელად მკვიდრდება სალიტერატურო ენაში მისივე სარეზერვო ფონდიდან.

ამის ერთი ნიმუშია **მაცნე**. მიუხედავად იმისა, რომ **მაცნე** თავისი წარმოშობით ძველი ჩანს, არ დასტურდება ლექსიკონებში; გგულისხმობთ ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონს (1948—1949 წ.წ.), ილ. აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონს (1973 წ.), „ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონიას (1956 წ.), ჭულხან-საბა ორბელიანისა (1965—66 წ.წ.) და ნ. ჩუბინაშვილის (1961 წ.) ქართულ ლექსიკონებს.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, **მაცნე** ამბის მიმტანია, რისამე მათუწყებელი, შიკრიკი, იფრინდა¹.

ახალ ქართულში ეს სიტყვა ვაჟას პოეზიამ ამოტივტივა და დაამკვიდრა. ალ. ჭინჭარაულის „ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონში“ **მაცნე** ახსნილია ვაჟაშეული განმარტებით: „შიკრიკი“². ამ უკანასკნელს კი „ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი“ არ იცნობს. ჩანს, ვაჟამ შეგნებულად აღარსად იხმარა **შიკრიკი**, რათა სწორედ **მაცნე**'სთვის გაეკაფა გზა სალიტერატურო ენაში.

¹ ქეგლ.

² ალ. ჭინჭარაული, ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი, 1969.

ბ. ფოჩხუა თავის „ქართული ენის ლექსიკოლოგიაში“ შენიშნავს: საერთო სამწერლობო ლექსიკურ ფონდში ბევრი ვაჟასეული სიტყვა დამკვიდრდაო³, და ასახელებს **მაცნე**საც. თუმცა **მაცნე** „შიკრიკის“ დუბლეტია, მაგრამ სისხლხორცეული ქართული სიტყვაა, ნაწარმოებია საერთო ქართული წესითა და ქართული ელემენტებით, ე. წ. „შენაცვლებადი ნონოსემიური ნაწარმოები“ სიტყვაა და არც ბგერითად ჰგავს **შიკრიკს**. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო **მაცნე**ს დამკვიდრებას, რადგან, როგორც ცნობილია, „მნიშვნელობით იდენტური დიალექტური დუბლეტი არ შეიძლება ტრადიციულ საერთო ენობრივ სიტყვას ბგერითად ისე ძლიერ ჰგავდეს, რომ მათი ოდინდელი იგივეობა იგრძნობოდეს. სწორედ მეტრამეტი მსგავსების ფონზე არის განსაკუთრებით თვალსაჩინო არსებული განსხვავება და, რანდენადაც ამ განსხვავების საფუძველია საერთოენობრივი ნორმიდან გადახვევა, ენობრივ კოლექტივს იგი ეჩოთირება, მას ანომალიად მიიჩნევენ და არ იღებს. ასეთი სიტყვა, ჩვეულებრივ, საერთოენობრივი ფონდის გარეშე რჩება (ე. ი. მოთოთხავს ვერ ძლებს ლიტერატურული მოფოფხავს სიტყვის გვერდით, მეღამურა ვერ ძლებს ლიტერატურული ღამურას გვერდით)“⁴

მეტი შესაძლებლობა აქვს სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებისა ისეთ სიტყვებს, რომელთაც დუბლეტები არ მოეპოვებათ — ე. წ. შეუნაცვლებად ლექსიკურ ერთეულებს. ცნობილია კიდევ, რომ „სალიტერატურო ენა ვერ ამოწურავს სიტყვათა მარაგს: მრავალი ისეთი სიტყვა, რომელიც არ დასჭირვებია მწერალს და ამიტომ არ ჩანს წიგნის მეტყველებაში, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში იხმარს და სიტყვა ლიტერატურის ფაქტი გახდება“⁵. ეს კი მოსალოდნელია მაშინ, როდესაც „საამისო შინაარსის გადმოსაცემი სხვა სიტყვა სამწერლობო ენაში არ გაგვაჩნია. დიალექტიდან შემოსული ახალი სიტყვა თავისივეფალ ადგილს იკავებს და სალიტერატურო ენას ანდიღრებს“⁶.

ამ მხრივ ფასეულია ქართულისათვის **ჩხნდე** სიტყვის წარმოჩენა. ამ სიტყვას თავის დროზე ყურადღება მიაქცია ივ. გივინიშვილმა. იგი წერს: „**ჩხნდე** ცოცხალი და დღესაც ხმარებული სიტყვა ყოფილა გარეკახურში და აქედან მხატვრული ლიტერატურის ენაშიც

3 ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, 1974, გვ. 206.

4 იქვე, გვ. 192.

5 არნ. ჩიქობავა, წინასიტყვაობა, ქეგლ, I, 1950, გვ. 009.

6 იქვე.

შემოვიდა“⁷. მოყვანილია საილუსტრაციო ფრაზაც რ. ინანიშვილის მოთხრობიდან: „ხეში ნაკადულისოდენა მღვრიე წყალი მოდიოდა ქვებში, ჩხნდებში, ღორლებში“.

თვით მწერლისა და სოფ. ხაშმის მცხოვრებთა დახმარებით სიტყვის მნიშვნელობაც გაირკვა: „ჩხნდე არის წყალში ჩაქვილებული (ჩაყრილი); ჩაწოლილი ხის წვრილი ტოტები და ფესვები, უმთავრესად ხმელი“⁸.

რ. ინანიშვილმა ამ სიტყვის ხმარებით გააცოცხლა ერთი ისეთი სიტყვა, რომელსაც სინონიმი არ მოეპოვება სალიტერატურო ენაში, როგორც შეუნაცვლებად სიტყვას. თანაც, ამ სიტყვის გაცოცხლებამ შესაძლებლობა მისცა მკვლევარს გაესწორებინა „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილი. კერძოდ: „ჩემნი მომკვლელნი წამწამნი შავნი გიშრისა ჩხნდენია“ (1261,4), ე. ი. უარყოფილ იქნა „ვეფხისტყაოსნისათვის“ სრულიად შეუფერებელი მეტაფორა წამწამისა — „გიშრის ხე“ და აღდგენილ იქნა ტაეპის ზემოხსენებული წაკითხვა:

ცხადია, გასწორების საფუძველი „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერებია, რომლებშიც ეს სიტყვა დაცული იყო, მაგრამ უყურადღებოდ დარჩა — ალბათ იმის გამო, რომ ამ სიტყვის მნიშვნელობა მთლად ნათელი არ იყო⁹.

სალიტერატურო ენის გამდიდრებასა თუ სრულყოფაში დიდია როლი მწერლებისა, რომლებიც თავიანთი თხზულებებით მივიწყებულ სიტყვებს აცოცხლებენ, ლექსიკონის პასიურ მარაგს ააქტიურებენ და ამით ხალხის წიაღიდან შეთვისებულ-შესისხლხორცებულ ლექსიკას, მის მნიშვნელობას წარმოაჩენენ სალიტერატურო ენისათვის.

ამ მხრივ ქართული მწერლობის ენა სათანადო შესწავლა-შეფასებას საჭიროებს.

ამ საკითხისადმი განსაკუთრებულია ცნობილი ქართველი მწერლის ვ. შატერაშვილის დამოკიდებულება. იგი თავის სიტყვასაც მისხლობრივ წონიდა და სხვის ნათქვამსაც საგანგებოდ უკვირდებოდა, საგანგებოდ აგროვებდა საინტერესო ლექსიკურ ერთეულებს და, როგორც ჭაშნიკს, სთავაზობდა მკითხველს.

მაგალითად, ვ. შატერაშვილის ცნობით, „...ლიტერატურულ

⁷ ივ. გიგინეიშვილი, გამოკვლევები „ვეფხისტყაოსნის“ ენის და ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ, 1975, გვ. 117.

⁸ იქვე.

⁹ მართალია, ჩხნდეს იცნობს ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, მაგრამ დამოწმებულია საბას ლექსიკონის მიხედვით.

ენაში შინაბერა შემოიტანა კ. გამსახურდიამ¹⁰, რომლისთვისაც ეს სიტყვა, ქართლური დიალექტიდან აღებული, შ. ძიძიგურს მიუწოდებია, კ. გამსახურდიამ კი ეს სიტყვა ფენიქსებზე ვაცოცხლაო¹¹.

აღნიშნულია ისიც, რომ შინაბერა ძველი ქართული სიტყვა ყოფილა, კერძოდ, სამსახურებრივი ტერმინის აღმნიშვნელი — ძველ საქართველოში. ვ. შატბერაშვილი იმოწმებს ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი რეფორმების პროექტს, „...დედოფალსა... ახლდენ მანდილოსანნი ორნი მოხუცნი, უფრო თავადის ცოლნი, გამდელებად, ექვსი თავადის ქალნი შინაბერებად და აზნაურისა ოთხი მღაბალი მოახლეები პირის დასაბანად და ქვეშაგების დასაგებად, და ექვსიც კიდე მათზე დაბალი სარეცხისა და საკერავისათვის. და ამით ყოველთა თავ-თავისი შესაფერი ჯამაგირი ექმნებათ, მეფისა და დედოფლის მოსამსახურეთ“¹².

სახელდობრ, რა ევალეზობდა შინაბერას, ამ ამონაწერიდან არ ჩანს. ის კი გარკვეულია, რომ თავადის ქალი უნდა ყოფილიყო და, როგორც სახელიც მიუთითებს, გათხოვების უფლებაც აღკვეთილ უნდა ჰქონოდაო, — აღნიშნავს ვ. შატბერაშვილი და იქვე დასძენს, — საფიქრებელია, შინაბერა შიმუნგარის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო.

ჩვენთვის კი აქ ისაა მთავარი, რომ ძველი ქართულიდან ეს სიტყვა ქართლურ დიალექტს შერჩენია და მისი ხელახლა ვაცოცხლება, გარკვეული შინაარსობრივი შეზღუდვებით, სწორედ მწერლობის საშუალებით მოხდა.

ასევე დიდი მნიშვნელობისაა სალიტერატურო ენაში მივიწყებული ლექსიკის გამოცოცხლება-დამკვიდრებაში პრესა. ამჯერად მხედველობაში გვაქვს სიტყვა „საფიხენო“, რომელსაც კარგა ხანია ხმარობს პედაგოგიური ჟურნალი „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“. ეს სიტყვა ძირითადად ვაჟას თხზულებათა ენის მიხედვითაა ცნობილი:

„აღუდა ქეთელური
კაცია დავლათიანი,
საფიხენოს თავში დაჯდების,
სიტყვა მაულის გზიანი“ (ვაჟა).

10 ვ. შატბერაშვილი, თეატრული ქართლის ჰაზინა, 1964, გვ. 179.

11 იქვე.

12 ი. ბაგრატიონის „სჯულდება“, ივ. სურგულაძის შესავლით, ლექსიკონითა და საძიებლით, 1957; იხ. ვ. შატბერაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 180.

ან კიდევ:

„როცა საფიხნოდ დავსხლოდით,
გსთქოდით, რაც გადაგვხდია“ (ვაჟა).

ქართული ენის განმარტებითს ლექსიკონში თანამედროვე მწერალთაგან დამოწმებულია ს. ჩიქოვანიც: „ქართლის ჭირის წისქვილსშიგან თხრობა, კლუბი იყო თუ საფიხვნო სრული“; განმარტებულია სიტყვის მნიშვნელობაც: „ხალხის თავნოსაყრელი და საბასო, სამუსაიფო ადგილი სოფელში — ფეხონი“. მინიშნებულია, რომ საფიხვნო მთის კილოთა კუთვნილებაა¹³.

საფიხვნო შინაარსით თითქოს უფრო ტევადი სიტყვაა, ვიდრე ცალკე აღებული თავშესაყარი ან სამასლაათო. ამ მხრივ საინტერესოა ერთი ადგილი ვაჟას თხზულებისა „შთაბეჭდილებანი“: „ისინი სიშორის გამო ველარ მოდიოდნენ პაბასთან სამასლაათოდ, „საფიხვნოდ“¹⁴, სადაც „მასლაათის“ სინონიმად ნახმარი საფიხვნო თითქოს ამდიდრებს და ასრულებს აღსანიშნის მნიშვნელობას. ამასთან, საფიხვნო ზუსტად ისეა ნაწარმოები, როგორც საუბნო — საერთო ქართული წესითა და ქართული ელემენტებით. ამ მხრივ იგი მაცნესაც ჩამოჰგავს, თანაც, შეუნაცვლებელი სიტყვა ჩანს, და არ არის საკვირველი, რომ ლიტერატურული აღიარება მოიპოვოს.

ამის დადასტურებაა ჟურნალ „ჭოროხის“ მიერ ამ სიტყვის მიღება-გაზიარება¹⁵.

სწორედ ამგვარი სიტყვების მიმართ ითქმის, რომ ისინი „მეტწილად საერთო ენის კუთვნილებას წარმოადგენენ იმის მიუხედავად, დადასტურებულია თუ არა ისინი ლიტერატურაში: საერთო სამწერლო ენაში მათ ფარდი არ მოეპოვებათ. ამიტომ, უნდა ვიფიქროთ, შესაძლებელია, რომ მათ ადრე თუ გვიან დაუბრკოლებლივ დაიჭირონ ადგილი საერთო-ქართულ ლექსიკურ ფონდში“¹⁶.

მსგავს ნიმუშად გვესახება კატაფშატა, რომელიც, ა. მაცაშვილის „ბოტანიკური ლექსიკონის“ მიხედვით, ველური ფშატის ხალხური სახელწოდებაა, ძირითად ტერმინად კი მიღებულია ჭალაფშატა. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვითაც კატაფშატა იგივეა, რაც ჭალაფშატა. აღნიშნულია, რომ კუთხურია — კახური ან გურული; დამოწმებულია თ. რაზიკაშვილი:

¹³ ქეგლ.

¹⁴ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. III, 1961, 83. 23.

¹⁵ იხ. ჟურნალი „ჭოროხი“, 1981.

¹⁶ ბ. ფოჩხუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 190.

„ფუო, ფუო — იფურთხებოდა კატაფშატა — ლამის ამ ნამჭერმა თოვლში ამოშარჩოს“¹⁷.

რომელი მცენარე იგულისხმება ამ დასახელებით, არ ჩანს.

თვით **ჭალაფშატა** კი ასეა განმარტებული: „ფშატის ჭიშის მცენარე; ეკლიანი ბუჩქი ან ხე, იყენებენ ცოცხალ ღობედ“¹⁸.

სიტყვა მაგალითებით ილუსტრირებული არ არის.

კატაფშატა თანამედროვე მწერალთაგან დადასტურებულია რ. ინანიშვილის ენაში. მისი ცნობილი მოთხრობის მიხედვით („ჩვენი კატაფშატა“), **კატაფშატა** გარეული ფშატია, ნაყოფის გამომცემელი. მოთხრობაში ვკითხულობთ:

სხვა მისიანებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ბუჩქ-ბუჩქად იზრდებოდნენ, ეს კატაფშატა გამომარტობით იდგა, წასულიყო მალა, მალა, მაგრამ ზენა ქარს არ გაეშვა. წახარა, წავლუვებინა და ესლა ისეთი შესახედაობა კქონდა, თითქო გამვლევებს ეხვეწება, ნოდო, ჩემს ტოტებქვეშ დაისვენეთო. დალოცვილმა ზაფხულში მშვენიერი ჩრდილი იცოდა, ზამთარში კი — მყუდრო. ვაზაფხულზე კი ჰყვარდა და მისი სურნელება ჰზნედავდა ჰალას. შემოდგომისას და ზამთარში, თვით თოვლშიც კი წითელი, ტკბილი ნაყოფი ესხა.

და სხვაგან:

...ამბობდნენ, ასეთი ტკბილი ფშატი არსად გვიჰამიო, ჩვენ გვიხაროდა. აბა რა, ეგ უბრალო ფშატი კი არ არის, ჩვენი კატაფშატასიაო.

ცხადია, რომ აქ გარეული ფშატი იგარაუდება. მაგრამ, რ. ინანიშვილის ცნობით, ლევან გოთუა **კატაფშატას** ქაცვს უწოდებდა. მართლაც, ქაცვის დიალექტურ ლექსიკურ ერთეულად „ბოტანიკურ ლექსიკონში“ ქართლურისათვის **კატაფშატა** დასახელებული¹⁹. ქაცვის ხმარობენ ცოცხალ ღობედ და უფრო ხშირადაც, ოღონდ გარეული ფშატი და ქაცვი სხვადასხვა ნაყოფს იძლევა.

ლექსიკონების მიხედვით, ვაურკვეველია, რა ან რომელი ნაყოფი იგულისხმება, როცა **ჭალაფშატას**²⁰ ასახელებენ. არც ის ვიცი, თუ ვინ, რომელი ენობრივი კოლექტივი ხმარობს **ჭალაფშატას** გარეული ფშატის აღსანიშნავად, რადგან **ჭალაფშატა** მაგალითებით არაა ილუსტრირებული. **კატაფშატა** კი დღეს სალიტერატურო ენის ფაქტია. ხომ არ იქნებოდა იგი უკეთესი ლიტერატურული შესატყვისი ველური

17 ქეგლ.

18 ქეგლ.

19 ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1961.

20 ვფიქრობთ, **ჭალაფშატა** ლათინურიდან კალკირებული ტერმინია

Elaeagnus angustifolia.

ფშატის აღსანიშნავად, ვიდრე **ქალაფშატა?** მით უმეტეს, რომ ამ სიტყვის პოპულარიზაციას ხელს შეუწყობს თვით ეს მოთხრობა და, რაც მთავარია, სათაურშივე გამოტანილი სიტყვა **კატაფშატა**.

ზოგჯერ სალიტერატურო ენის ფაქტი ხდება ნაწარმოები სიტყვა — საზოგადო ან საკუთარი სახელი — ტოპონიმი ან ანთროპონიმი, რომლის განმარტება მხოლოდ დიალექტზე დაყრდნობით ხერხდება.

მხედველობაში გვაქვს საკუთარი სახელი **წიწოლა** (ჩვენთვის ძირითადად ვაჟას პოემის მიხედვით ცნობილი), რომლის ეტიმოლოგია ალ. ჭინჭარაულს ეკუთვნის²¹.

წიწ- ძირი, რომელსაც ეყრდნობა ეს საკუთარი სახელი, მთის კილოებს შემოუწინაზვს, როგორც **შიშის** სინონიმი. ფშაურ-ხევსურულში **შიშ-წიწი** ისეთივე ტოლადმერწყმული კომპოზიტი ყოფილა, როგორც **შიშველ-ტიტველი**. ჩანს, **წიწოლა** ისევე მოტივირებული სახელია, როგორც **მუტველა**, **იმედა**, **ფხიანა...** თანაც, კანონზომიერად ნაწარმოები, როგორც **გიგო—გიგოლა**, **წიწო—წიწოლა...**

აღსანიშნავია ისიც, რომ ფშაურში დადასტურებული **წიწ-** ძირის მნიშვნელობას მხარს უჭერს თ. ცქიტიშვილის გამოკვლევა: „ზოგიერთი სიტყვის სემანტიკური განვითარების ისტორიისათვის“²².

დიალექტებიდან სალიტერატურო ენაში ხშირად ფონეტიკურად და სემანტიკურად სახეცვლილი ვარიანტი მკვიდრდება. ამ მხრივ საინტერესოა სიტყვა **ნაწრახი**, რომელიც თავისი წარმოშობით არქაული ჩანს.

ძველ ქართულში ცნობილია ამ სიტყვის საწყისი: **განწრახვა**, რომელსაც რამდენიმე მნიშვნელობა ჰქონდა: „განწრახვა — „წრახვა“, უბნობა, ფიქრი, მიჩნევა, ან: დაკვირვება, გონება, გონიერება, აზრი“, — სიტყვისიტყვით ასეა განმარტებული ილია აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ (1973).

ამ რამდენიმე მნიშვნელობიდან, როგორც ჩანს, ერთ-ერთმა, კერძოდ, „უბნობის“ შინაარსით ნახმარმა **განწრახვა**-მ მნიშვნელობა იცვალა და, შესაბამისად, ამ ძირისაგან ნაწარმოებ მიმღეობურ ფორმასაც — **ნაწრახ**-ს, რომელიც თავდაპირველად „ნალაპარაკებს“ ნიშნავდა, — რომელიდაც დიალექტში ძველ ქართულშივე გაუჩნდა განსხვავებული მნიშვნელობა, რადგან „ვეფხისტყაოსანში“ **ნაწრახი**.

21 ალ. ჭინჭარაული, ვაჟა-ფშაველას ზოგიერთი პერსონაჟის სახელის ეტიმოლოგია (**წიწოლა**), ვაჟას კრებული, II, 1982, გვ. 231—239.

22 თ. ცქიტიშვილი, ზოგიერთი სიტყვის სემანტიკური განვითარების ისტორიისათვის, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 1, 1971, გვ. 115.

უკვე „შერცხენილს“ ნიშნავს; ეს მოხდებოდა, ცხადია, მას შემდეგ, რაც ქართველის შემეცნებაში **ნაზრახი** დამკვიდრდა ეპითეტად იმ პიროვნებისა, რომელიც სალაპარაკო ობიექტად იქცა, და აქედან შემოვიდა სალიტერატურო ენაში, სალიტერატურო ენამ კი განსხვავებული სემანტიკური მნიშვნელობით ნახმარ სიტყვას ფორმაც განსხვავებული მოუნახა — **ნაძრახი**.

სოჭის მეტყველებაში ამ სიტყვას კიდევ უფრო გაულრმავებია მნიშვნელობა: „შერცხენილს“, „გაუპატიურებულს“ ნიშნავს²³.

ამავე თვალსაზრისით ჩვენთვის საინტერესოა სიტყვა **ბიამანი**, რომელიც ახალ ქართულში ვ. ბარნოვის თხზულებათა ენაში გვხვდება და ყოველთვის მსგავს კონტექსტებში დასტურდება. მაგალითად:

ისარი ერთ ხრიოვ ადგილას დარჭობილიყო. მიიხედ-მიიხედა და თქვა: ეს რა **ბიამანი** ადგილი ყოფილაო („ქოჩ. ხე“).

ცხოვრების ზღვა აღელვებოდა და ტალღას **ბიამანი**ზე გვეტყორცნა, ვაერიყნა („ქოჩ. ხე“).

პატარა იად მოეჩვენა ქესკუმი ქალი თავის ცხოვრების უყვავილო **ბიამანი**ზედ („ტრფ. წამ.“).

მიმოიხედა თავის გარშემო მეფე ქალწულმა და დანახა **ბიამანი** პარტახებული, ვადამწვარ არეს არც ნაყალი არ მოსჩინდა გულს საგრილად („პირ.“).

საილუსტრაციო მასალის მიხედვით, **ბიამანი** ხრიოვი, უყვავილო, ვადამწვარი ადგილია, რამდენადმე უდაბურიც.

ზუსტად ამ მნიშვნელობით, მაგრამ განსხვავებული ფონეტიკური ვარიანტებით ეს სიტყვა დასტურდება აღორძინების ხანის მწერლობაში²⁴. კერძოდ, **ბიამანი**||**ბეამანი** ფორმით — „ქილილა და დამანაში“, **ბეებანი** — „ბანთიარ-ნამეში“ და **ბეებანი** — ეახტანგ VI-ის თხზულებათა ენაში. ძველი ქართული ენის ძეგლებში ამ სიტყვას არ იცნობს, რადგანაც, როგორც ირკვევა, სპარსულიდან ყოფილა ნასესხები საშუალ ქართულში. სპარსულში ეს სიტყვა **ბიამან**||**ბიავან** ფორმით გვხვდება და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „უწყლო ადგილს“ (**ბი**—უ-პრეფიქსი, **ამ**—წყალი“, **ან**—ადგილი“).

ქართული დიალექტებიდან **ბიამანი** ქართლურსა და ფერეიდნულში დავადასტურეთ.

23 **ნაზრახის** მნიშვნელობა დამოწმებული გვაქვს ოთარ მიქიაშვილის სადილუსტრაციო ნაშრომის მიხედვით „ქართული ენის დიალექტთა შერევისა და ინტერფერენციის საკითხები (სოჭის რაიონში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების მიხედვით)“, 1982.

24 ამ სიტყვის ეტიმოლოგიას ეხება ზ. ჭუმბურიძე გამოკვლევაში „ტოპონომიკური ძიებანი“, თსუ შრომები, 164, ენათმეცნიერება, გვ. 55—56.

როგორც ზ. ჭუმბურიძე მიუთითებს, ეს სიტყვა იმერულშიც ყოფილა **ზააზანი**||**ზეებანი** სახით, მაგრამ სემანტიკა უცვლია: ნიშნავს „ძალიან ვაკე ადგილს“. ქართლურსა და ფერეიდნულში კი ძირითადი ნიშნეულობა შემოქნაზავს, არც ფონეტიკურად ჩანს შეცვლილი.

ქ ა რ თ ლ უ რ ი

წინათ ეჭა ისეთი ბიაზანი ტანე ყოფილა, რო სუ დათვებითა, მგლებით იყო თურმე საესეი²⁵.

ფ ე რ ე ი დ ნ უ ლ ი

რატენ დღეს რო იარნეს, მიადგეს ერთ ბიაზანს და ამაჰვადეს ყაქლა. იქ არც სოფელი და არც წყალი იყო ახლო²⁶.

ცხადია, ვ. ბარნოვის ენაში დადასტურებული ბიაზანის წყაროა ან აღორძინების ხანის ლიტერატურული ძეგლები, ან აღმოსავლური სასაუბრო მეტყველება; სადაც, როგორც ჩანს, ბიაზანს ფონეტიკური ვარიანტი გაუჩნდა ბიაზანის სახით. ვ. ბარნოვიც სწორედ ამ ფორმით სცადა მისი გაცოცხლება ახალ ქართულში, მაგრამ, რადგანაც ამ მნიშვნელობით ქართული ძირისაგან ნაწარმოები უკეთესი სიტყვები მოგვეპოვებოდა — „უდაზნო“ და „უდაბური“, ბიაზანი ქართულ სალიტერატურო ენაში არ დამკვიდრებულა, ეს ძირი ტოპონიმებში-ღა შემოვერზა. ამ მხრივ საინტერესოა ბებნისი („უწყლო ადგილი“, „უდაზნოსი“) და აბისი („წყლიანი ადგილი, „წყლისი“, „წყლეთი“), რომელთა შესახებაც მსჯელობაა ზ. ჭუმბურიძის ზემოთ დასახელებულ წერილში.

აღბათ ამით აიხსნება, რომ ეს სიტყვა ქართული ენის განმარტებითს ლექსიკონში არ შესულა.

როგორც აღნიშნავენ, „ლიტერატურაში უხმარი სიტყვა მხოლოდ ამის გამო არალიტერატურულად არ მიიჩნევა“ და „ლიტერატურაში რაც გვხვდება, ყველაფერი ლიტერატურული არაა“²⁷.

ეს, ერთი მხრივ, ბიაზანსაც მიესადაგება და, მეორე მხრივ, ლიტერატურაში უკვე ნახმარ სიტყვებსა და გამოთქმებს, რომლებსაც ჯერ კიდევ დრო გამოსცდის. სალიტერატურო ენა მიიღებს ან უარს იტყვის მათზე. ესენია:

საღძირა — ლექსიკონებში არსად დასტურდება. გვხვდება რ. ინანიშვილის ენაში.

²⁵ ქართლური დიალექტის ლექსიკონი, შემდგენლები: თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, და ლ. ნოზაძე, 1981.

²⁶ ვ. თოფურია, ივ. გიგინეიშვილი, ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის დიალექტოლოგია, I, 1961.

²⁷ არნ. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 009.

კაცს შავი ხალათის სატინის საყელო საღმრთადაც აქვს შეკრული („სად. ხ. ჩან.“).

მწერლის განმარტებით, **სადირი** ბოლო, უკანასკნელი, კრიზისული წერტილია.

პატრიაქდება ან **ამოპატრიაქდება**.

ამოპატრიაქებულან დგნალები, ილღუნები („ს. ივ. კ.“).

ლექსიკონებში არ გვხვდება. რ. ინანიშვილის განმარტებით, **ამოპატრიაქება** მცენარის ღონივრად ამოსვლაა, განსაკუთრებით, წვიმის შემდეგ უცებ ამოხეთქავს ხოლმე მიწიდან, იტყვიან, **ამოპატრიაქდაო**.

დამარმარებული ნიშნავს: ძალიან სუფთად დაგვილს, სუფთად მოხსულ-დაბარულ მიწას. გვხვდება რევას ინანიშვილის ენაში.

დაბლა სულ ნახნავებია, დასუფთავებული, დამარმარებული ნახნავები („შ. თ. მწ.“).

დაგვილი, დამარმარებული მიწა („შ. თ. მწ.“).

დასტურდება ქართულ რეალურ ლექსიკონშიც: **ამარმარებს** — ასუფთავებს, აწვრილებს. გ. შატბერაშვილთან ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტიც შეგვხვდა: **დამახმახებული**²⁸.

სიტყვის დადასტურება რამდენიმე მწერლის ენაში იმის ნიშანია, რომ ეს სიტყვა გზას იკაფავს სალიტერატურო ენაში.

კრინავს — გვხვდება ვაჟას და რ. ინანიშვილის თხზულებებში.

ქათამი იქეჩებოდა, ხამუშ-ხამუშად **კრინავდა** (ვაჟა).

იქვე ახლოს კრიჭინა **კრინავდა** (რ. ინან.).

„ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონის“ მიხედვით, **კრინავს** — ე. ი. დაბალ ხმას გამოსცემს, კვნესის. რ. ინანიშვილის განმარტებით კი — **კრიჭინა** შუადლისას **კრიჭინებს**, ღამე კი გამოსცემს მისუსტებულ ხმას. ამავე **კრინვა** ჰქვია.

შეშმიში — გვხვდება ვაჟას, ვ. ბარნოვისა და გ. ლეონიძის ენაში. მაგალითად:

საჭიროა, რომ დედაკაცი იბნიღებოდეს ან შეშმიშიად იყოს (ვაჟა).

ქალის მამა შეშმიშივიით შეიქნა (ვ. ბარნ.).

ეს შეშმიში რას იტყვისო? (გ. ლეონ.).

ჩანს, ეს სიტყვა აღმოსავლურ კილოთა შემონატანია. გვხვდება ქიზიყურშიც²⁹. ნიშნავს: გონებადაკარგულს, დაბნეულს, შეშინებულს, გადარეულს, არეულად მოლაპარაკეს.

²⁸ გ. შატბერაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 45.

²⁹ სტ. მეფთეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი, 1943.

ეჭავახება — ქართული ენის განმარტებითს ლექსიკონში დახასიათებულია როგორც კუთხური (ფშაური) და დამოწმებულია ბაჩანას მიხედვით. მაგრამ, ფშაურის გარდა, ეს სიტყვა ყოფილა ქართულურსა³⁰ და რაჭულშიც³¹. ხმარობენ გარეკახურშიც.

მნიშვნელობა დაახლოებით ერთნაირია: უტევს, ეკამათება.

ბაჩანას გარდა, დასტურდება გ. ლეონიძისა და გ. შატბერაშვილის თხზულებათა ენაშიც:

თითქოს ახლაც ჩამესმის ყურში ცოლ-ქმრის შეჭავახება (გ. ლეონ.).
რას ეჭავახებო, რა შენი ტოლია! (გ. შატბ.).

ამგვარი ნიმუშების მოყვანა დაუსრულებლად შეიძლება, მაგრამ საილუსტრაციოდ ესეც კმარა.

დიალექტიბიდან შემოსული ამ ლექსიკური ერთეულების დასამკვიდრებლად მნიშვნელობა ექნება, ჯერ ერთი, იმას, თუ რამდენად სისხლხორცეულია იგი სალიტერატურო ენისათვის, მეორეც, რა სიხშირით ხმარობს მწერალი ამ ახალ სიტყვას (ამასთან, რამდენად პოპულარულია თვით ამ მწერლის თხზულებებში) და, მესამეც, რა სიხშირით წარმოჩნდება იგი სხვა მწერალთა ნაწერებში, ე. ი. რამდენად იქცევა ესა თუ ის სიტყვა საერთო-სახალხო ენის კუთვნილებად; ხოლო ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის საბოლოო მიღება-გაზიარებისათვის, როგორც ცნობილია, საჭიროა არსებობდეს სიტყვა ცალკე — მწერლის ნაწერებისაგან დამოუკიდებლადაც.

საზოგადოდ კი, „კილოებიდან მომდინარე სიტყვების შესვლა-დამკვიდრება საერთო-სალიტერატურო ქართულში კარგად ასახავს სალიტერატურო ქართულის დიალექტური ბაზის მნიშვნელოვან გაფართოებას, ცოცხალი მეტყველების მზარდ როლს საერთო ქართული ლექსიკური ფონდის გამდიდრებაში“³².

30 ქართული დიალექტის ლექსიკონი, შემდგენლები: თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე, 1981.

31 ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, 1912.

32 ბ. ფოჩხუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 206.